

Κρίση των κομμάτων, της δημοκρατίας και κοινωνικά κινήματα

Του Μιχάλη Ψημίτη

Η σημερινή κρίση των κομμάτων και η ανάπτυξη πολύμορφων κοινωνικών κινημάτων αποτελούν δύο σχετιζόμενους παράγοντες, αλλά όχι με την έννοια της σχέσης αίτιου και αποτελέσματος. Επίσης, η σχέση μεταξύ κομμάτων και κινημάτων είναι πολύ πιο σύνθετη από μια απλή «μηδενικού αθροίσματος» σχέση. Υπό προϋποθέσεις και ανάλογα με τις συγκυρίες, μια τέτοια σχέση μπορεί να είναι εναλλακτική, ανταγωνιστική ή συμπληρωματική. Για παράδειγμα, στη φάση του βιομηχανικού καπιταλισμού, τα εργατικά κινήματα και τα εργατικά κόμματα είχαν μια σχέση συμπληρωματική. Το ίδιο συνέβη και στην αρχική περίοδο που τα πράσινα κόμματα εδράσαν ως θεσμικοί ενισχυτές της κινηματικής δυναμικής των οικολογικών κινήματων. Στα κόμματα και στα κινήματα της εμπειρικής πραγματικότητας δεν υπάρχει κάτι το γενεές, κάποιο κατασκευαστικό χαρακτηριστικό, που αναπόφευκτα προσδιορίζει τη μεταξύ τους σχέση. Αν, επομένως, υπάρχει σήμερα κάτι που διαμορφώνει τη σχέση τους μάλλον με έναν ορισμένο τρόπο παρά με έναν άλλο, τότε οφείλουμε να αναζητήσουμε ως προσδιοριστικό παράγοντα αυτό το συγκεκριμένο «κάτι».

Έχω την εντύπωση ότι η αναζήτηση αυτή δεν μπορεί να γίνει αποκλειστικά με τα εργαλεία της πολιτικής επιστήμης ή της πολιτικής κοινωνιολογίας. Χρειάζεται επίσης μια πιο κοινωνιολογική και ανθρωπολογική προσέγγιση των συνθηκών ζωής, συσχέτισης και δράσης των κοινωνικών υποκειμένων. Με άλλα λόγια, μαζί με την ανάλυση των σχέσεων δύναμης και των μορφών οργάνωσης των συλλογικών μορφών δράσης (κόμματα, συνδικάτα, ομάδες συμφερόντων, κινήματα), οφείλουμε να εξετάσουμε επίσης τα δυναμικά δεδομένα πρόσληψης, νοηματοδότησης και στάσης των ανθρώπων.

Σε καιρό κρίσης του καπιταλισμού...

Στην πρώτη ανάλυση (της πολιτικής επιστήμης και της πολιτικής κοινωνιολογίας) ανήκει η επισήμανση δύο κρίσιμων διαδικασιών οι οποίες τείνουν να αποδυναμώνουν τα πολιτικά κόμματα και, ceteris paribus, να ενισχύουν τις κινηματικές δράσεις. Η πρώτη διαδικασία είναι η καθαυτό κρίση της δημοκρατίας, στο μέτρο που η δημοκρατία θεωρηθεί ως η διαδικασία που εγκαθιστά και αναπαράγει ένα «σύνολο κανόνων θεσμικά εκφρασμένων που τείνουν να εγκαθιδρύσουν μια συγκεκριμένη ποιότητα σχέσης μεταξύ κυβερνώντων και κυβερνωμένων» (Schmitter 1983: 887). Ιδωμένη έτσι η δημοκρατία έχει εισέλθει τις τελευταίες τέσσερις δεκαετίες σε βαθιά κρίση. Ο κανόνας της δημοκρατικής πλειοψηφίας εμφανίζει σοβαρούς περιορισμούς στην εφαρμογή του, οι οποίοι προέρχονται α-

πό ποικίλους παράγοντες. Μεταξύ αυτών μπορούμε να αναφέρουμε τη διεύθυνση των οργανωμένων ιδιωτικών και επιχειρηματικών συμφερόντων στους μηχανισμούς δημοσίας εξουσίας, την υποβάθμιση της πολιτικής συμμετοχής των μαζών, την αυξανόμενη δυσκολία ενός ακριβούς προσδιορισμού του πραγματικού πεδίου εγκυρότητας των πλειοψηφικών αποφάσεων σε συνθήκες διατομής των δημοσίων και των ιδιωτικών προβλημάτων και της αύξουσες δυνατότητες παρεμπόδισης της ανανέωσης στη διακυβέρνηση (βλ. Ψημίτης 2006: 238-9 & Ψημίτης υπό έκδοση). Σε γενικές γραμμές, αν στο βιομηχανικό καπιταλισμό τα κόμματα ήταν αποτελεσματικοί πολιτικοί μηχανισμοί που ανταγωνίζονταν για τη διαχείριση των κρατικών μηχανισμών διαμεσολάβησης και ρύθμισης ανάμεσα σε συγκρουόμενες κοινωνικές δυνάμεις, στα σημερινά δεδομένα αυτή η λειτουργία των κομμάτων έχει σοβαρά αποδυναμωθεί.

... και παγκοσμιοποίησης

Η δεύτερη διαδικασία που, στο πλαίσιο αυτής της ανάλυσης, φαίνεται να αποδυναμώνει τα κόμματα είναι η παγκοσμιοποίηση και η συναφής μείωση της πολιτικής δυναμότητας του εθνικού κράτους να παρεμβαίνει σε ζητήματα ζωτικής σημασίας, όπως ανισότητες, ανεργία, φτώχεια, περιθωριοποίηση κ.ο.κ. Στο μέτρο δηλαδή που μειώνεται η παρεμβατική ισχύς του εθνικού κράτους μειώνεται συμμετρικά και το πολιτικό περιεχόμενο της δημοκρατίας, διαμέσου της μείωσης των πολιτικών προγραμμάτων εκ μέρους της πολιτικής και της αύξησης της απάθειας και της διαμερτυρίας εκ μέρους των πολιτών. Επ' αυτού, ο Χάμπερμας παρατηρεί: «Στο βαθμό που οι κοινωνικές προϋποθέσεις για μια ευρύτερη πολιτική συμμετοχή καταστρέφονται, ακόμη και οι δημοκρατικές αποφάσεις που λαμβάνονται με τυπικά άψογο τρόπο χάνουν την αξιοπιστία τους (...) Η εκτεταμένη παραίτηση από την πολιτική διαμόρφωση των κοινωνικών συνθηκών και η κατάργηση δεοντολογικών κριτηρίων υπέρ της προσαρμογής σε δήθεν αναπόφευκτες επιταγές του συστήματος της παγκόσμιας αγοράς κυριαρχούν στις δημόσιες αρένες του δυτικού κόσμου. (...) Η προγραμματική εκκένωση κάθε περιεχομένου από την πολιτική που συρρικνώνεται στην «αλλαγή της πολιτικής» ως τέτοια αντιστοιχεί στην αποχή του πληροφωρημένου ψηφοφόρου ή την προθυμία του να ανταμείψει την «προσωπική ακτινοβολία»» (Habermas 2003: 117). Τα «χάσματα νομιμότητας» της παγκοσμιοποίησης για τα οποία μιλάει ο Χάμπερμας (ό.π.: 107) αποτυπώνονται στο γεγονός ότι μερικά οικονομικο-πολιτικο-εθελοντικά δίκτυα άτυπων και μη δημοκρατικά νομιμοποιημένων φορέων διευθέτησης δεν διαθέτουν καμία βάση νομιμότητας με βάση έστω τα θεσμικά κριτήρια που διακρί-

νουν τις έτσι κι αλλιώς ελλιπώς δημοκρατικά νομιμοποιημένες διαδικασίες διακυβέρνησης του εθνικού κράτους.

Άρα, η συνολική ικανότητα του κράτους και της θεσμικής πολιτικής διαδικασίας να μεσολαβούν ανάμεσα στα ποικίλα συμφέροντα και να παράγουν αποδεκτές πολιτικές μειώθηκε σημαντικά, προς όφελος πολιτικών δομών που απορρέουν από υπερεθνικές πολιτικές οντότητες. Επομένως, στο πλαίσιο αυτό, το πολιτικό κόμμα στις δυτικές δημοκρατίες αποδεικνύεται αδύναμο να διαχειριστεί τη σχέση της πολιτικής με την κοινωνία και γίνεται μέρος της κρίσης που διέρχεται γενικότερα το σύστημα πολιτικής δράσης.

Τα νέα συλλογικά υποκειμένα

Ας δούμε τώρα και τα δεδομένα μιας πιο κοινωνιολογικής και ανθρωπολογικής προσέγγισης του ζητήματος. Ήδη από τη δεκαετία του 1960 ο Αλεσάντρο Πιζορνο διαπίστωσε πως ένα μέρος της κοινωνίας των πολιτών άρχισε να συλλαμβάνει τις σύγχρονες ανισότητες με τρόπο που δεν τις εντάσσει στο πλαίσιο του θεσμικά καθιερωμένου πολιτικού παιχνιδιού, γεγονός που ανοίγει προοπτικές για καινούριες μορφές συγκρούσεως, όπως αυτές που προωθούν «οργανώσεις ιστιών μελών» που στοχεύουν να τροποποιήσουν με εναλλακτικά πολιτικά μέσα τη δομή των ανισοτήτων (Pizzorno 1966: 243). Η μεταρροπή της πολιτικής σε κάτι άλλο από αυτό που εμφανίζει να είναι όταν υποσχόταν σίγουρο προορισμό, ελευθε-

ρία και ευτυχία την απονομιμοποίηση σε μεγάλο βαθμό στα μάτια των υποκειμένων. Αποδείχθηκε σταδιακά ότι το περιεχόμενο της πολιτικής και οι διαδικασίες που τη συνοδεύουν αποτελούν μονάχα ένα μέρος του κοινωνικού και πολιτισμικού πλούτου του βίου. Αναδείχθηκε η συνεχής ικανότητα των υποκειμένων να δημιουργούν κοινωνικά κίνητρα και κουλτούρα, που προηγούνται της πολιτικής και δεν μεσολαβούνται από τους θεσμούς.

Αυτή η ικανότητα, που στην πρώτη νεωτερικότητα θεωρήθηκε σαν το «διαφεύγον πλεόνασμα του κοινωνικού βίου», σαν παθολογική κατάσταση που ξεφεύγει από τον κρατικό έλεγχο, στην ύστερη νεωτερικότητα αναγνωρίστηκε από πολλούς ως «[...] το κομμάτι του κοινού μας βίου που περιέχει τις ρίζες του νοήματος και μας θυμίζει διαρκώς τα όρια των μηχανισμών αντιπροσώπευσης μας και των διαδικασιών απόφασης μας» (Μελοσύτι 2002: 267-8). Έτσι, τα νέα κοινωνικά κινήματα που προέκυψαν και οι ανάγκες που εμφανίστηκαν προβλήθηκαν από τα νέα συλλογικά υποκειμένα -τα κοινωνικά κινήματα, δηλαδή- ως μια δομική διάσταση του κοινωνικού, ως η άλλη όψη των πολιτικών διαδικασιών. Υπό την έννοια αυτή τέθηκε υπό επανεξέταση η ίδια η συγκρότηση του πολιτικού χώρου, υποστηρίχθηκε από τα κινήματα ότι η πολιτική ως διαδικασία οφείλει να αυτοπεριοριστεί, ενώ ο δημοκρατικός βίος συνολικά δεν μπορεί να αφορά μονάχα τις διαδικασίες, αλλά πρέπει να εγγυάται έναν ανοικτό χώρο κοινωνικής διάδρασης σε θέση να συμβάλει στη

νοηματοδότηση της καθημερινής συμβίωσης.

Η πολιτική ως υποστηρικτικός μηχανισμός

Στο πλαίσιο αυτό, η σύγχρονη κρίση της δημοκρατίας εμφανίστηκε ταυτόχρονα ως κρίση πολιτικής εκπροσώπησης και συμμετοχής στα κοινά, ως αύξων διαχωρισμός δημοσίων και ιδιωτικών προβλημάτων και ως έλλειψη γνωστικής και συναισθηματικής εμπλοκής στην πολιτική ζωή (Touraine 1995: 264-9). Επομένως, τα αποτελέσματα της οργανωτικής και θεσμικής κρίσης της πολιτικής διαδικασίας και τα αποτελέσματα της απονομιμοποίησης της πολιτικής στην παγκοσμιοποίηση συναντώνται με τα αιτήματα για την ταυτοτική και νοηματοδοτική αναθεμελίωση. Όμως, πρέπει να δούμε αυτές τις δύο παραμέτρους απλώς ως σωρευτική προοπτική; Δηλαδή, η διπλή προέλευση κρίσης της πολιτικής διαδικασίας αφενός και η εμφάνιση νέων μαχητικών και προ-πολιτικών κοινοτήτων αφετέρου συνδέονται απλώς συγκυριακά και αλληλενοισχύονται αναλόγως; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό προσδιορίζει εν πολλοίς και τη σημερινή αποτύπωση της σχέσης μεταξύ κρίσης των κομμάτων και ανάπτυξης των κινήματων. Φαίνεται ότι τελικά υπάρχει μια πιο ποιητική συσχέτιση αυτών των δύο παραμέτρων, υπό την έννοια ότι οι πολιτικές διαδικασίες και οι συλλογικές ταυτότητες τείνουν να αναπτύσσονται με όρους «δομοποίησης», δηλαδή αναπτύσσοντας αμφότερες επικίνδυνες ροπές υπερβολικής εξει-

κούς θεσμούς) και μειονεκτούσες ομάδες προσανατολισμένες στην κοινότητα (και ενταγμένες σε αυτοαναφορικές συλλογικές ταυτότητες). Σε μια τέτοια εκδοχή, η ωμή αντίθεση ανάμεσα σε κυρίαρχη μαζική κουλτούρα και περιθωριοποιημένες υποκειμενικές εμπειρίες ενδέχεται να οδηγήσει στην απόλυτη εξουσία της αγοράς και αυτών που την ελέγχουν. Αυτό το σενάριο της μη δημοκρατικής κοινωνίας προβλέπει μια άκρως ιεραρχική κοινωνική δομή με ένα ενδεχόμενο τριπλό κεντρικό σχήμα. Η ανώτερη τάξη θα ελέγχει απόλυτα τις ροές των αγαθών, των υπηρεσιών και της πληροφορίας, η μεσαία τάξη θα αποτελείται από ατομιστές καταναλωτές, ενώ η κατώτερη τάξη θα περιλαμβάνει επιμέρους κοινότητες που προσπαθούν να προσαποψύν τις απειλούμενες ταυτότητές τους (Touraine ό.π.: 270-1).

Στην πραγματικότητα, αν αφενός η κρίση των κομμάτων συνιστά την πολιτισμική κρίση μιας αμιγώος εργαλειώδους νοηματοδότησης της πραγματικότητας και αφετέρου η ανάπτυξη των κινήματων οφείλεται στη βιομηχανικά αναδυόμενη τάση υπεράσπισης συλλογικά αναγνωρισμένων ταυτοτήτων, τότε η σχέση μεταξύ κομμάτων και κινήματων όντως δεν μπορεί να είναι μηδενικού αθροίσματος. Υπό την έννοια ότι η ίδια η κοινωνική συμβίωση δεν μπορεί να στηρίζεται αποκλειστικά ούτε στην εργαλειώδη ορθολογικότητα ούτε στη βιομηχανική εμπειρία, ούτε στην καθολικότητα ούτε στη μερικότητα, αλλά πρέπει να μπορεί να συνδυάζει μεταξύ τους αυτές τις αντιφατικές δυναμικές.

Κόμματα ή κινήματα;

Πρακτικά, πώς αποτυπώνεται σήμερα με όρους συλλογικής δράσης αυτή η ανάγκη; Με κίνδυνο να απλοποιήσουμε υπερβολικά, μπορούμε να πούμε πως στη σύγχρονη πραγματικότητα ενώ τα πολιτικά κόμματα ροιάζουν αγκυλωμένα στην οπτική της εργαλειωτικότητας και της καθολικότητας, τα κοινωνικά κινήματα δείχνουν εμφανώς πιο έτοιμα να συνδυάσουν την ορθολογικότητα του δημόσιου βίου με τις υποκειμενικές δεομεύσεις των βιομηχανικών δικτύων. Τα κινήματα, δηλαδή, δεν είναι απλώς εκφραστές επιμέρους συλλογικών ταυτοτήτων και παραγωγοί εναλλακτικής νοηματοδότησης της πραγματικότητας, αλλά συνιστούν επίσης μορφές κοινωνικής δράσης και πολιτικής συμμετοχής που διευρύνουν το παιχνίδι της σύγχρονης δημοκρατίας, ακριβώς επειδή επιτρέπουν σε συνήθεις ανθρώπους, που στερούνται πρόσβαση σε μορφές εξουσίας και επιρροής (κόμματα, ελίτ, λόμπι, ομάδες συμφερόντων κ.τ.λ.), να αντιπαραθεθούν συλλογικά, οργανωμένα, με αλληλεγγύη και σε κοινά πολιτισμικά πλαίσια δράσης με αντιπάλους κατέχοντες εξουσία. Η διαπίστωση αυτή, βέβαια, συνιστά σπάταλο και μια σχετικοποίηση της σημασίας των κινήματων, με την έν-

νοια ότι τα τελευταία εμφανίζονται όχι αποκλειστικά ως εκφράσεις ριζικών μετασχηματισμών, αλλά και ως μορφές διαμαρτυρίας που αποκαλύπτουν τις δυσκολίες αφομοίωσης τις οποίες το θεσμικό σύστημα εκπροσώπησης συναντά όταν βρίσκεται αντιμέτωπο με καινούρια αιτήματα.

Η ύπαρξη και η δράση των κινήματων αμφισβητούν την αντίληψη πως η παγκοσμιοποίηση, εξαιτίας ορισμένων εγγενών χαρακτηριστικών της (κινητικότητα του κεφαλαίου, τεχνολογικές καινοτομίες, απρόσμενες δομές εξουσίας), φθείρει απανανόρθωτα την πολιτική (μαζί με τα κόμματα) ως διαδικασία συλλογικού ελέγχου των αγορών. Η σύγκρουση των παγκόσμιων κινήματων με τις νεοφιλελεύθερες επιλογές της παγκοσμιοποίησης υπονομεύει αυτές τις επιλογές, τις καθιστά ανατρέψιμες. Ταυτόχρονα δείχνει ότι η ανατροπή τους μπορεί όντως να συντελεστεί στο καθαυτό πεδίο της πολιτικής δημοκρατίας, αρκεί να θεωρήσουμε τη δημοκρατία σε μια μορφή κοινωνικά και πολιτισμικά πιο διευρυμένη. Σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο, το ερώτημα των ειδικών οργανωτικών μορφών συλλογικής δράσης (κόμματα ή κινήματα) ίσως να είναι άνευ νοήματος. Αυτό που ενδιαφέρει εντέλει είναι η ουσία της διευρυμένης δημοκρατίας και ίσως η θεσμικο-κοινωνικο-πολιτισμική δράση (κόμματα ή κινήματα) της διεύρυνσης να απαιτεί πολιτικά κόμματα που συστατικά έχουν αφομοιώσει τη λογική του υποκειμένου ή κοινωνικά κινήματα που συστατικά έχουν ενσωματώσει τη λογική της θεσμικής ορθολογικότητας.

Βιβλιογραφία

Habermas, J. 2003: *Ο μεταεθνικός ασταρισμός*. Αθήνα: Πόλις.
 Μελοσύτι, Α. 2002: *Κουλτούρες στο παιχνίδι. Διαφορές για να συμβιώσουμε*. Αθήνα: Gutenberg.
 Pizzorno, A. 1966: «*Introduzione allo Studio della Partecipazione Politica*». *Quaderni di Sociologia*, XV, 3/4, 235-287.
 Schmitter, Ph. C. 1983: «*Democratic theory and neocorporatist Practice*». *Social Research*, 50, 4, Χειμώνας, 885-928.
 Touraine, A. 1995: «*Democracy: From a politics of citizenship to a politics of recognition*». Σε Luis Maheu (επιμ.), *Social movements and social classes. The future of collective action*. London: Sage Publications, 258-275.
 Ψημίτης Μ., (υπό έκδοση) «*Η χειρωνακτική λειτουργία των διεθνών μορφών συλλογικής δράσης ως πρόταση διεύρυνσης της πολιτικής δημοκρατίας*». Σε Χαράλαμπος Δ. & Σ. Σεφερλάδης (επιμ.), *Η Δημοκρατική Λειτουργία σε Καμψη: Προκλήσεις και Απειλές στον Πρώιμο 21^ο Αιώνα*. Αθήνα: Καστανιώτη.
 Ψημίτης, Μ. 2006: *Εισαγωγή στα σύγχρονα κοινωνικά κινήματα*. Αθήνα: Ατραπός.